

УДК 159.922.4:316.752

Гавриленко В. Ю.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ БЕЗДІТНОСТІ

У статті проаналізовано соціально-психологічні причини та наслідки проблеми бездітності залежно від статі та сімейного статусу людини. Розглянуто особливості переживання вимушеної бездітності чоловіками та жінками. Висвітлено проблему добровільної бездітності з морально-етичної точки зору.

Ключові слова: психологічна бездітність, вимушена бездітність, добровільна бездітність ("чайлдфрі"), психологічне безпліддя.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження викликана зростанням чисельності розлучень молодих сімей через неможливість мати спільних дітей та постійні дорікання та взаємні претензії один до одного з цього питання. Бездітність для багатьох людей є серйозним випробуванням в їхньому житті. Як переживання та особиста трагедія проблема відсутності дітей є характерною як для одиноких людей, так і для подружніх пар. Водночас, можна помітити тенденцію до щорічного зростання кількості сімейних пар, котрі добровільно відмовляються народжувати дітей, аргументуючи свій вибір тим, що вони заважають професійному розвитку та гальмують кар'єрне зростання. Таким чином, мова йде про поширення явища "добровільної бездітності" або "чайлдфрі".

Метою нашого дослідження є вивчення ступеню розробленості проблеми бездітності, розкриття соціально-психологічних причин і наслідків вимушеної та добровільної бездітності, а також з'ясування морально-етичних аспектів даної проблеми з точки зору оцінки її суспільством.

Результати теоретичного аналізу. Незважаючи на те, що проблема бездітності більшою мірою зумовлена медичними та соціально-економічними причинами, вона також має і психологічне підґрунтя. Дослідження в галузі сімейної психології проводилися як вітчизняними (М. Д. Узловим, М. І. Оліферовичем, В. І. Зацепіним, С. І. Голодом та ін.) так і зарубіжними вченими (Е. Г. Ейдемільером, Л. Б. Шнейдером, Р. Скіннером та ін.). Психологію чоловіків та жінок всебічно вивчали та описували у своїх монографіях С. П. Ільїн, Ш. Берн, К. Хорні та ін. Особливості переживань бездітності у чоловіків та жінок досліджували Ф. С. Василюк, М. І. Кириленко, І. Ю. Свяцкевич, А. П. Марсіянова, Т. А. Хабалашвили. Розвитком основних напрямків сімейної психотерапії займалися Е. Г. Ейдемільер, І. В. Добряков, І. М. Нікольська та ін.

За даними Державного комітету статистики, за останні десять років протягом 2000-2010 рр. спостерігається помітне зростання кількості подружніх пар без дітей. Близько мільйона українських сімей не має або не може мати дітей. Третина жінок репродуктивного віку не прагне відчувати радість материнства. Поряд з іншими причинами бездітності – економічними та медичними – 30 % припадає саме на психологічні причини.

Вимушено бездітний шлюб буває, найчастіше, через медичні причини, тобто хворобу одного з партнерів або дисгармонію сексуальних взаємин членів подружжя, у зв'язку з чим дана сім'я неспроможна мати власних дітей. Однак, є всі підстави вважати, що захворювання репродуктивної системи зумовлені також і психологічними причинами. Доказом цього є дослідження К. Хорні, яка розглядала психологічні причини як основне джерело функціональних розладів у жінок, а саме: навіюваної вагітності, вагінізму, фригідності, менструальних порушень, передчасних або затяжних пологів, безпліддя [13]. Отже, К. Хорні намагається обґрунтувати поняття "психологічного безпліддя".

Серед психологічних чинників, що зумовлюють бездітність, можна назвати наступні: по-перше, проблеми в сімейних стосунках між чоловіком і дружиною з причини недостатньої довіри дружини до власного чоловіка, а по-друге, підсвідомі страхи жінки мати дітей через побоювання померти при пологах [3]. Не усвідомлюючи реальні причини своїх сумнівів, жінка страждає від неможливості завагітніти або інших проблем із вагітністю, але страхи та підсвідоме налаштування її на складнощі під час та після пологів насправді і є справжньою причиною бездітності. Часто зустрічаються повністю здорові сімейні пари, котрі, однак, не мають дітей.

Бездітність часто створює проблеми у взаєминах між чоловіком та дружиною, і тоді вже мова йде про вторинні переживання. За стресогенністю ситуації, в котрих опиняються сімейні пари з діагнозом "безпліддя", порівнюють та співставляють із такими важкими психологічними травмами, як втрата члена сім'ї, невиліковне захворювання, розлучення тощо [2]. Як правило, один із членів подружжя з діагнозом "безпліддя" переживає почуття провини, страждає його самооцінка. Водночас, у іншого члена сімейної пари може виникати почуття роздратованості та гніву. Подружжя одночасно може відчувати

розчарування, безнадію та тривогу. Між членами сім'ї починаються взаємні звинувачення, виникають психосексуальні розлади, частішими стають сімейні конфлікти. Особливо гостро це проявляється, якщо один із членів подружньої пари бере шлюб з конкретною метою – мати дитину або завдяки малюку зміцнити сім'ю. Тягар переживань здатен викликати різноманітні наслідки: розвиток комплексу неповноцінності та почуття відсутності сенсу життя [7]. І. Ю. Свяцкевич, спираючись на дослідження зарубіжних авторів, вказує, що серед психологічних наслідків безпліддя поширеними є невдоволеність шлюбом, зміни в сексуальній сфері та формування синдрому очікування вагітності. Бездітна пара переживає сильні емоційні реакції: горе і депресію, фрустрацію та сором, збентеженість і почуття провини, сум та тривогу. На відміну від чоловіків, жінки гостріше реагують на стрес, пов'язаний з безпліддям, а стан хронічної фрустрації та внутрішнього психологічного стресу доводить безплідних жінок до депресії. У жінок можливі такі психологічні розлади: фобії, нав'язливі думки, істерична симптоматика, у поодиноких випадках – шизоїдна симптоматика [9].

У сучасному суспільстві активно пропагуються соціальні цінності, що звеличують роль материнства та дитинства. Ось чому бездітна жінка гостро відчуватиме власну соціальну неповноцінність, навіть у тому випадку, коли причина бездітності – стан здоров'я чоловіка. Водночас, суспільство більш лояльно ставиться до чоловічої бездітності. Для сучасних чоловіків на перше місце в системі суспільних цінностей виходять професійна компетентність, матеріальне благополуччя та соціальний успіх. Отже, цінності батьківства для представників чоловічої статі часто відходять на другий план, поступаючись місцем цінностям матеріального та соціального успіху.

Вивчення особливостей переживання бездітності у чоловіків та жінок є важливим для здійснення практичної допомоги з боку сімейних психологів. З морально-етичної точки зору головна складність таких досліджень пов'язана з пошуком подружніх пар, де обидва партнери були б готові говорити про власні переживання даної проблеми. А. П. Мерсіяновою в 2011 році було проведено дослідження з метою з'ясування специфіки емоційних переживань бездітності членами сімейного подружжя. Дослідження 15-ти сімейних пар віком від 20 до 40 років з досвідом спільного життя більше 2-х років показали, що жінки були більш відкритими до спілкування, тоді як деякі чоловіки відмовлялися говорити про свої проблеми [6].

Результати опитування доводять, що для більшості досліджуваних чоловіків бездітність асоціюється зі свободою, матеріальним благополуччям, можливістю зробити кар'єру та знайти цікаву роботу. Однак, опитані чоловіки зазначили, що новина про неможливість мати дітей стала для них шоком та причиною сімейних конфліктів. Для жінок є характерним інший асоціативний рядок: "депресія", "страх", "безнадія", "розчарування", "шок", "слабкість", "напруга у шлюбі", "хвороба". Семантично поняття "бездітність" у чоловічій групі пов'язано з такими характеристиками, як: здоровий, вільний, легкий, сильний; у жіночій групі, як печальний і хворий, нещасний та поганий [6].

З'ясовано, що провідним мотивом вступу до шлюбу в чоловіків є духовна близькість, а у жінок – бажання мати дитину. Для чоловіків на перший план виступає мотив продовження роду, для жінок – бажання зміцнити сім'ю. Водночас, чоловіки сприймають бездітність як можливість мати свободу та робити кар'єру, тому в чоловіків бездітність не викликає негативних почуттів. Не зважаючи на те, що в досліджуваній вибірці більшість чоловіків мають проблеми з репродуктивним здоров'ям, вони всеодно вважають себе здоровими та сильними. Для жінок бездітність, навпаки, означає розчарування та безнадію, і, відповідно, такий шлюб викликає у жінки почуття страху. Значний відсоток дисгармонічних шлюбів та випадків їх повного анулювання пов'язаний із відсутністю в шлюбі дітей [6].

Бездітна сім'я часто переживає соціальну ізоляцію, спровоковану тим, що жінка сама свідомо чи підсвідомо самоусувається від спілкування із сімейними парами, які мають дітей. Чоловіки, на відміну від жінок, продовжують спілкування із друзями, котрі мають дітей.

Невисокий рівень включеності чоловіків в обговорення проблеми може вказувати на те, що в них спрацьовують механізми психологічного захисту, виражена спроба раціоналізувати проблему бездітності та позитивно мислити. На наявність у чоловіків внутрішніх конфліктів у даній сфері вказують непрямі ознаки: відмова від обговорення даної теми, агресивна поведінка у ставленні до психолога та пояснення чоловічої позиції в цьому питанні, відповідно до якої чоловік повинен бути сильним і не має показувати оточуючим своїх переживань. Отже, можна спостерігати намагання чоловіків дистанціюватися від проблеми [6].

Найбільш гострі переживання спостерігаються у досліджуваних (як чоловіків, так і жінок), котрі живуть із проблемою бездітності протягом 5-7-ми років. У сім'ях із 10-ти літнім та більшим стажем бездітності емоційні переживання не настільки виражені, і можна помітити раціоналізацію проблеми як у чоловіків, так і у жінок. Основний страх стосується ризику розпаду сім'ї, ймовірної вагітності у позашлюбних стосунках у випадку зради одного з членів подружжя, причому дані побоювання властиві не тільки жінкам, але й чоловікам [6].

Проте є подружні пари, які абсолютно свідомо відмовляються від батьківства та материнства. При цьому егоїзм або небажання обтяжувати своє життя додатковими клопотами зовсім не стоять першими у списку причин усвідомленої бездітності. Серед мотивів свідомої відмови членів подружжя від

батьківства поряд з економічними та соціальними чинниками важливе місце займають причини психологічного характеру. З психологічної точки зору питання про усвідомленість відмови від батьківства є відносним, оскільки за ним стоять різного роду страхи, неготовність членів подружжя стати батьками та нести відповідальність за нове життя.

Сім'ї, де від радості стати батьками відмовляються одразу обидва члени подружжя, зустрічаються вкрай рідко. Як правило, завжди є домінуюча сторона, в одних сім'ях – це може бути чоловік, в інших – жінка, яка категорично проти народження малюка. Як результат, у таких сім'ях можливі скандали і сварки або ж, що більш характерно для жінок, депресивні стани. Незадоволена потреба організму, в якому на генному рівні закладена програма продовження роду, призводить саме до таких пригнічених станів.

Існують також чоловічі психологічні причини добровільної відмови від народження дитини, пов'язані з побоюванням втратити турботу про себе з боку жінки у разі народження дитини. Цікавим фактом є те, що жінки, знаючи про цей страх свого чоловіка, можуть добровільно відмовитися від материнства, зосередивши всю турботу й увагу на чоловікові [4].

Що стосується жінок, то рішення не народжувати дітей є набагато відповідальнішим саме для них, оскільки їм відпущено менше часу на те, щоб визначитися в бажанні мати дитину, і при цьому далеко не завжди згодом є можливість "передумати": то "час минув", то супутник життя випарувався, то далися звнаки наслідки абортів. Існує категорія жінок, які свого часу не змогли вийти заміж, а виховувати дитину без чоловіка або не наважилися, або просто не захотіли. Чоловікам у цьому плані простіше, оскільки фізіологічний період можливого батьківства в них довший, та й коли він іде до іншої супутниці життя під "вагомим" приводом палкого бажання мати дітей, то цей його намір найближче оточення зустрічає із розумінням і, навіть, із повагою.

Емоційні переживання бездітного подружжя ускладнюються сильним суспільним пресингом, осудом громадськості та негативізмом ("без дітей не можна"). З точки зору збереження душевного здоров'я для подружжя було б набагато простіше залишатися бездітними й при цьому не піддаватися тиску з боку соціального оточення.

З метою захисту власної психіки від травми, що спричиняє соціум, засуджуючи рішення жінки не народжувати, жінки намагаються аргументувати свій життєвий вибір. Набір аргументів у молодих жінок, як правило, стандартний: "Не хочу жертвувати своєю свободою"; "Надто багато сил вкладено в кар'єру, щоб "усе зіпсувати", "Я не люблю дітей, вони мене дратують", "Страшно й подумати про малят, котрі весь час плачуть", "Нема чого злидні плодити – моя дитина повинна отримати все найкраще, от вийдемо на "нормальні" заробітки (купимо квартиру, побудуємо будинок), а потім...", "Навіщо псувати собі молодість – треба нагулятися, попередорожувати, пожити для себе, а тоді подивимося", "Вагітність і пологи можуть зіпсувати мою зовнішність", "Я боюся поглядшати", "У нас чудові стосунки з чоловіком, з появою дитини вони можуть погіршитися", "Я не здатна бути люблячою матір'ю", "Я так натерпілася від своїх батьків, що боюся стати такою самою мучителькою для своєї дитини", "У мене погане здоров'я – не можна давати життя ще одній хворій істоті", "У мене чудове здоров'я, а після пологів я можу почати хворіти", "Народивши, жінка зупиняється в розвитку, а я як натура творча спроможна досягти багато чого", "Я не для цього створена" [8].

Не можна однозначно визначити, чи це є виваженою позицією жінки, чи проявом дії психологічного захисту, за яким стоять приховані мотиви і комплекси, тобто егоїзм, невміння жити заради інших, неготовність брати на себе відповідальність, лінощі, страх перед болем та власною некомпетентністю ("а раптом буду поганою матір'ю"), небажання відмовитися від частини комфорту тощо. Звичайно, це може бути й відповідальне рішення, яке заслуговує на всіляку повагу і розуміння. Найголовніше, щоб приймалося воно з урахуванням усіх аспектів даної проблеми.

Ідеологія сімей, які усвідомлено обрали бездітність, базується на такій аргументації [12]:

– діти заважають подружнім взаєминам (емпірично встановлено, що цей зв'язок суперечливий і слабкий, тобто причина дисгармонії подружніх стосунків полягає не в дітях, а в характері самих подружніх взаємин);

– діти заважають соціальній активності (емпірично підтверджується, але відмінності в соціальній активності людини, що має дітей, та бездітною особою не є значущими).

Не зважаючи на тиск з боку суспільства, не кожна сімейна пара є психологічно готовою до народження та виховання дитини. Існують категорії жінок, що не бажать мати дітей: жінки, котрі пізно вийшли заміж; розлучені жінки, що пережили невдачу в попередньому шлюбі; жінки високо інтелектуального чи творчого характеру праці, котрі мають чітко виражені і стійкі соціально-психологічні (позасімейні) потреби; жінки, що є старшими або єдиними дітьми в сім'ї, народження яких погано вплинуло на шлюб їх батьків; жінки з андрогінним типом гендерної ідентичності; жінки, які мають хорошу, високооплачувану і цікаву роботу (як і їхні чоловіки) [8].

Прагнення людини до продовження роду виявляється не тільки через статевий потяг та бажання народити істоту, подібну собі, а й у не менш сильному бажанні про когось піклуватися. Якщо немає дітей, людина шукає і знаходить інший об'єкт для своєї нереалізованої турботи. Наприклад, можна

спостерігати "удочеріння" чи "всиновлення" чоловіка / дружини. У бездітних парах дуже часто один грає роль "вічно маленького", а інший бере над ним опіку. Проте, подібне становище не може тривати вічно. Згодом комусь із них можуть набриднути ці ігри. Туга за батьківством дуже часто прокидається в чоловіків на схилі літ – у той час, коли жінка вже не може бути матір'ю. У таких випадках шлюб часто розпадається [15].

Переоцінка цінностей зрілою людиною та крах ілюзій, властивих людині в періоди юності та ранньої молодості, часто викликають жаль з приводу допущених помилок та почуття самотності, депресивні стани та відчуття змарнованого життя.

Розглянемо деякі можливі ризики, що стосуються особистісного розвитку й подальшої долі окремої бездітної людини [8]:

– Гальмування процесу дозрівання особистості, тобто серед бездітних часто можна спостерігати "вічних хлопчиків і дівчаток".

– Втеча у хворобу, підозрілість, перебільшення своїх болячок з тим, щоб пояснювати ними неможливість виносити й народити дитину (аж до самоінвалідації).

– Претензії на елітарність та хворобливе бажання самоствердитися, показати свою винятковість порівняно з іншими людьми, здатними лише "плодити собі подібних".

– Розвиток егоїзму чи егоцентризму, скупості та зацикленості на певних речах, прагнення до безглузлого накопичення.

– "Зіпсований характер", дратівливість та нетерпимість як риси особистості. Спочатку дратують чужі вередливі діти, потім – подруги, зосереджені на всіх цих "пелюшках-сорочечках", нетактовні родичі, колеги та сусіди, "які лізуть в особисте життя".

– Ригідність, консервативні погляди, неприйняття прогресу, відторгнення будь-яких реалій, пов'язаних із підростаючим поколінням.

– Труднощі у стосунках із молодими колегами, підлеглими, клієнтами, учнями тощо. Саме наявність власних підростаючих дітей, як правило, дає змогу краще розуміти молодих, терпиміше ставитися до їхнього світогляду, способу життя, манери вдягатися.

– Схильність до надмірної опіки батьків, які старіють. У цьому випадку досягається подвійний ефект: є і постійний об'єкт для піклування, і "вагома" причина не заводити дітей.

– Заглиблення у "світ тварин": надмірна любов до чотириногих друзів, прихильність до яких може мати нездоровий хворобливий характер.

Описані вище психологічні проблеми не є обов'язковими для кожної бездітної людини. Можна говорити лише про підвищений ризик виникнення вказаних проблем у даній категорії осіб. Серед бездітних можна зустріти чимало людей самодостатніх і товариських, які вміють радіти життю, веселих альтруїстів, які люблять чужих дітей і т.п. З психологічної точки зору жінку, яка не може мати дітей, але присвячує себе племінникам, дарує їм свою здорову любов і розумну турботу, або яка прив'язана до дітей своїх родичів / подруг, вихованців у дитячому колективі, не можна назвати бездітною. Це справедливо і по відношенню до чоловіків. Ті подружні пари, яких не уразив вірус психологічної бездітності, дуже часто усиновлюють дитину, що є для них природним і закономірним проявом бажання присвятити комусь своє життя.

Висновки. Таким чином, теоретичний аналіз проблеми бездітності дозволяє зробити ряд висновків. По-перше, як чоловіки, так і жінки, однаково болісно переживають проблему безпліддя, але чоловіки намагаються дану проблему раціоналізувати, що створює уявлення, нібито чоловіки краще контролюють ситуацію та своє ставлення до неї.

По-друге, подружжю, яке переживає негативні емоції через бездітність, необхідно розібратись, чи дійсно відсутність дітей у шлюбі є для них особистою трагедією, чи шлюбні партнери відчувають власну неповноцінність, оскільки думки про це нав'язує їм саме суспільство. Загалом, у житті кожної людини є багато гідних справ та сфер життя, в яких особистість може реалізувати себе, і, як правило, люди запам'ятовуються своїми справами та вчинками, а не своїми дітьми.

По-третє, з метою збереження сім'ї та взаємин між членами подружжя обов'язковим для обох партнерів є проходження психотерапії безпліддя, щоб уникнути непорозумінь один з одним і взаємних докорів. Лікування психологічного безпліддя зводиться до пошуку проблеми в підсвідомості та прийняття цієї проблеми. Не можна замикатися в собі, ускладнюючи ситуацію. Одним з найдієвіших методів лікування є психотерапевтичні розмови з дружиною. З психологічної точки зору важливим чинником у подоланні негативних наслідків бездітності є взаємопідтримка партнерів по шлюбу. Якщо ж через проблеми з дітонародженням виникають проблеми у подружніх взаєминах, то варто замислитися, чи надійним є шлюбний партнер, і чи буде у подальшому спільне сімейне життя дійсно щасливим.

Насамкінець, якими б не були причини бездітності – медичними, матеріальними чи усвідомленим рішенням бути "чайлдфрі", – слід бути більш толерантними до вибору людини або її неспроможності мати дітей. Врешті-решт, якщо хтось вважає, що єдине або найголовніше призначення людини – це народження дітей, то це виключно його думка, яку не слід нав'язувати іншим.

Використані джерела

1. Берн Ш. Гендерная психология / Ш. Берн. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 320 с.
2. Василюк Ф. Е. Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций / Ф. Е. Василюк. – М.: Издательство МГУ, 1984. – 200 с.
3. Голод С. И. Стабильность семьи: социальный и демографический аспекты / С. И. Голод. – Л.: Речь, 1984. – 167 с.
4. Зацепин В. И. О жизни супружеской / В. И. Зацепин. – М.: Молодая гвардия, 1984. – 192 с.
5. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины // Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2003 – 366 с.
6. Мерсиянова А. П. Особенности переживания бездетности у мужчин и женщин // Вестник Казахстано-Американского Свободного Университета. Научный журнал. 5 выпуск: вопросы психологии. Личность, образование, общество. – Усть-Каменогорск, 2011. – С. 38-39. – Режим доступа до журналу: <http://alfalady.com/psixologia/bezdetnost.htm>
7. Олиферович Н. И. Психология семейных кризисов / Н.И. Олиферович, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента. – СПб.: Речь, 2007. – 360 с.
8. Кириленко М. Психологічні ризики бездітності // Дзеркало тижня. Україна. – №44. – 26 листопада 2010 р. – С. 6.
9. Свяцкевич И. Ю. Социально-психологические аспекты самовосприятия и самооценки женщин в бесплодном браке / И. Ю. Свяцкевич. – Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05. – Ярославль, 2002. – 26 с.
10. Раскіна О. Дитячі травми: втекти чи подолати? // Дзеркало тижня. Україна". – №44. – 26 листопада 2010 р. – С. 7.
11. Узлов Н. Д. Сексуальность, гендер, брак: новые реалии XXI века: избранные статьи 2007–2011 гг. – Пенза: Научно-издательский центр "Социосфера". – 84 с.
12. Хабалашвили Т. А. Психологические особенности отношений в семейной системе без детей / Т. А. Хабалашвили. – Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01. – М., 2009. – 28 с.
13. Хорни К. Психология женщины / К. Хорни. – М.: Академический проект, 2007. – 240 с.
14. Шнейдер Л. Б. Сімейна психологія: Навчальний посібник для вузів / Л. Б. Шнейдер. – 2-е изд. – М.: Академічний Проект; Єкатеринбург: Ділова книга. – ("Gaudeamus"), 2006. – 768 с.
15. Эйдемиллер Э. Г. Семейный диагноз и семейная психотерапия / Э. Г. Эйдемиллер, И. В. Добряков, И. М. Никольская. – СПб.: Речь, 2003. – 336 с.

Havrylenko V.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL AND MORAL AND ETHICAL ASPECTS OF CHILDLISSNESS

The social and psychological causes and effects of childlessness problem depending on gender and marital status are analyzed in the article. Childlessness is regarded from the perspective of the voluntary adopted decision by a person and from the perspective of the proven medical fact of infertility of spouses and its psychological consequences for a couple. Among the reasons for childlessness the important place is occupied by psychological reasons caused by subconscious fears and conscious experiences of men and women.

The features of men's and women's involuntary childlessness experiences are considered. It is shown that the problem of infertility is painful and traumatic for both women and men. Men tend to hide their feelings under the rational judgments, what is less peculiar to women because of the more emotional perception of the problem.

The problem of voluntary childlessness from a moral and ethical point of view is highlighted. The existence of merely male psychological causes of voluntary refusal of birth is proved; these causes are associated with fear of losing care of themselves by a woman in the case of child's birth. The differences which are specific to women, who tend to voluntarily refuse to have children, are defined.

Psychological recommendations to men and women are suggested in order to encourage the couple to understand the real causes of their experiences, what can help in solving psychological problems that might hinder the desired pregnancy.

Key words: *psychological childlessness, involuntary childlessness, voluntary childlessness ("childfree"), psychological sterility.*

Стаття надійшла до редакції 27.10.2014